

Redactioneel

Nederland in oorlog

Op het moment dat dit stuk geschreven wordt, gaan de bombardementen van de NAVO in de Federale Republiek van Joegoslavië hun zevende week in. Dag 42 noemt het NOS-journaal deze dag, en het scheidt met die ogenschijnlijk eenvoudige aanduiding een reeks van illusies. De eerste is dat het bombarderen een kwestie van dagen is, ook al tellen ze nu al flink op. Een tweede, dat dit een eindige operatie is, een van tevoren omschreven taakstelling, die binnen een afgegrensd tijdsbestek afgerond kan worden. De lijstjes met getroffen doelen versterken die illusie: als alle vliegtuigen, olietanks en bruggen vernietigd zijn, is het klaar. En een nog grotere illusie: alsof dag 1 ook werkelijk een begin was, en de voorgeschiedenis van de bombardementen niet meer telt; alsof dit niet al jaren aan de gang is en er niet tal van momenten waren waarop anders besloten had kunnen worden. En de grootste illusie van allemaal is dat dit een operatie is, een interventie, een taakstelling; alles, behalve een oorlog.

Nederland is sinds 1945 diverse malen betrokken geweest in gewapende conflicten: de politieke acties in Indonesië, de Korea-oorlog, de Golfoorlog, het Midden-Oostenconflict. Eenheden van Nederlandse soldaten hebben gaandeweg op steeds meer plaatsen in de wereld deelgenomen aan militair optreden. In geen van die gevallen heeft een Nederlandse gezagsdrager echter willen verklaren dat Nederland in oorlog is. Een formele oorlogsverklaring is altijd uitgebleven. En in de media werd maar zelden het woord oorlog gebruikt. Net als met de huidige 'humanitaire interventie', valt het gezagsdragers zwaar te erkennen dat Nederland een oorlogvoerende natie is.

Voor een deel is de ontkenning van de oorlog wellicht specifiek voor Nederland. De nationale mythologie wil dat Nederland een handelsnatie is, die bij oorlogen nooit enig belang heeft gehad. Dat is inderdaad een mythe. Dat blijkt niet alleen uit de geboorte van de Nederlandse natie in een tachtigjarige oorlog en de daarop volgende oorlogen met belangrijke internationale concurrenten als Engeland en Frankrijk, maar ook uit de oorlogswinsten die de handel in oorlogswaar opleverde. Er schuilt niettemin een kern van waarheid in, aangezien Nederland geen sterke militaire kaste heeft gekend en het leger nooit de meest voor de hand liggende springplank was voor een succesvolle maatschappelijke carrière. Zelfs onze enige echte oorlog tussen 1940 en 1945 heeft geen militaire, maar slechts verzetshelden opgeleverd en wordt dan ook liever een bezetting dan een oorlog genoemd.

De internationale discussie die nu ook weer, naar aanleiding van de oorlog tussen

de NAVO-landen en de Joegoslavische Federatie oplaait, maakt echter duidelijk dat er meer aan de hand is dan een typisch Nederlandse afkeer van militair machtsvertoon. De vaststelling dat de NAVO in oorlog is, schept overal problemen. Dat heeft zeker voor een deel te maken met het gegeven dat de meeste westerse landen nu geleid worden door progressieve regeringen, bestaande uit partijen die gewoonlijk tegen gewelddadige oplossingen van politieke conflicten waren. Voor een ander deel komt de onrust voort uit het gegeven dat de meest recente oorlogen zo anders zijn dan we ons oorlogen voorstellen. Nog nooit is een oorlog zo comfortabel geweest, zo weinig bedreigend, zo ongevaarlijk – althans, voor ons. Weliswaar scharen wij aan onze zijde ook de Kosovaren, die naar het leven worden gestaan, maar hun vervolging treft ons niet direct. De slachtoffers vallen allen dáár, niet hier. Alle geweld speelt zich af op het terrein van de tegenpartij in de Joegoslavische Republiek. Zo ontstaat er een opmerkelijke discrepantie tussen de staat van oorlog waar het Westen zich in bevindt, en de vredige toestand die hier heerst.

Misschien is het overdreven om hier te spreken van een geheel nieuwe ervaring. Er zijn legio verhalen over het dagelijks leven dat zijn normale gang ging, terwijl slechts enkele kilometers verderop het kanongebulder van het front te horen was. Ook de Tweede Wereldoorlog in Nederland speelde zich voor het belangrijkste deel en voor de meeste Nederlanders elders af. Pas in de loop van 1944 werd ieders dagelijks leven er geheel door beheerst, maar tot die tijd konden allen, behalve degenen die om ideologische redenen vervolgd werden, zich goeddeels aan de oorlog onttrekken.

Toch is deze oorlog anders: niet alleen is het geweld ver weg, er staat ook geen direct staatsbelang op het spel. De motieven voor deze oorlog berusten op een universalistische moraal, op de verdediging van rechten die geen vaderland kennen, en waarvoor de verantwoordelijkheid zich tot alle uithoeken van de wereld uitstrekt. De afstand tussen de oorlogvoerende natie en de *theatres of war* is tot het maximale opgerekt. Daardoor kan er zo'n opvallende gelijktijdigheid van oorlog en vrede ontstaan.

De oorlog staat centraal in dit nummer van Krisis, niet de oorlog in Kosovo, maar onze oorlog hier. Wat betekent het voor Nederland en andere West-Europese landen om in oorlog te zijn? Wat is oorlog, als hij zo veel op vrede lijkt? Bij de beantwoording van die vragen zijn we enigszins gehandicapt door het feit dat filosofen over het algemeen maar weinig te melden hebben over oorlog. Voor de meeste filosofen is oorlog slechts het andere van de filosofie, de onderwereld van de macht die losstaat van het filosofische rijk van de rede. Oorlog is in die optiek niet alleen een uitzonderingssituatie ten opzichte van de ideale wereld die de filosofie wil schetsen. Hij is vanwege zijn ondoordringbaarheid voor rationale argumentatie ook een filosofisch probleem, dat eerder leidt tot een filosofische introspectie dan tot een nieuwe blik op de wereld. Oorlog heeft in het beste geval relevantie voor de filosofie, maar de filosofie heeft omgekeerd vrijwel geen betekenis voor een beter begrip van de oorlog.

Dat is onbevredigend. De stukken die in dit nummer zijn samengebracht zijn dan ook geschreven vanuit de veronderstelling dat oorlog, deze oorlog, niet moet worden opgevat als deel van een andere wereld, maar als onderdeel van onze wereld.

Hoe vredig Nederland ook lijkt, het is een land in oorlog. De auteurs van elk van de artikelen proberen uitdrukking te geven aan de ervaringen die onze oorlogssituatie oproepen. De meest pregnante van die ervaringen is niet die van de uitzonderings-toestand, die oorlog uit filosofisch perspectief is, maar die van het buitengewoon verontrustende voortgaan van het normale leven, alsof er niets aan de hand is.

Om te beginnen kan dan worden vastgesteld dat de gelijktijdigheid van oorlog en vrede samenhangt met de veranderende verhouding tussen de burgerlijke en militaire maatschappij. Jacques van Doorn betoogt in zijn bijdrage dat de afstand tussen deze twee in de loop van deze eeuw steeds groter is geworden. Sinds de *levée en masse* van de Franse Revolutie is de verhouding burger en militair niet zozeer gekenmerkt door een militarisering van de samenleving als wel door een verburgerlijking van het leger. Die ontwikkeling is echter met de ontwikkeling van massavernietigingswapens en het toenemend hoogtechnologische karakter van de oorlogvoering tot stilstand gekomen. De Koude Oorlog met de bijbehorende mobiliserende retoriek heeft dat aan het oog onttrokken, maar sinds de val van de Berlijnse Muur is duidelijk geworden dat de plaats van het leger in de westerse samenleving van karakter veranderd is. We bevinden ons op dit moment in een overgangstijd, en een deel van de huidige verwarring valt wellicht terug te voeren op deze onzekerheid over de plaats van het leger in de samenleving.

Christ Klep sluit in zijn bijdrage hier nauw bij aan. Hij laat zien dat de huidige tendens in de richting van kleine professionele legers met een niet uitsluitend nationaal-defensieve, maar ook internationaal-humanitaire opdracht scherpe motivatieproblemen voor de militair schept. Terwijl voorheen soldaten voor het vaderland vochten en stierven, is de huidige professionele 'vredessoldaat' weinig tot het eerste en zeker niet tot het laatste bereid. In de wervingsacties voor het leger wordt nu veel meer de nadruk gelegd op logistieke en medische bijstand, alsof de militair net zo goed een hulpverlener is als een arts of een ingenieur. Ondertussen komen zij in situaties terecht waarin geweld niet te vermijden valt, maar waarin bovendien de toepassing van geweld niet langer te begrijpen is met de strategische en tactische concepten van de Koude Oorlog. De mogelijkheid om naar gewelddadige middelen te grijpen als pleisters en tenten niet meer helpen, betekent dan ook dat dienen in het leger nooit een gewone baan is.

Net als het leger geen gewone werkgever is, is oorlogvoeren geen gewone politiek kwestie. Onveranderlijk wordt in beschouwingen over de verhouding tussen politiek en oorlog de laatste beschouwd als uitzonderingstoestand, extreem geval, of voortzetting van de eerste, maar dan wel met andere middelen. Clausewitz' adagium wordt verkeerd begrepen als men daarin een gelijkstelling van oorlog en politiek wil zien; juist de keuze van de middelen is van doorslaggevende betekenis. Toch lijkt juist dat onderscheid in de huidige Kosovo-oorlog weg te vallen. De beslissing om een oorlog te beginnen is in Nederland, maar ook elders genomen, als ging het om de subsidiëring van een dansgezelschap. Nederlandse straaljagers stegen op om doelen in Servië te bombarderen, en de Kamer (en naar later bleek ook de voltallige ministerraad) had geen andere keuze dan akkoord te gaan met het al genomen besluit,

op straffe van doorbreking van de eensgezindheid in het westelijk front. Dit was een schending van het staatsrechtelijke beginsel dat de Nederlandse regering slechts met toestemming van het parlement een oorlog mag beginnen.

Maar zij overtrad in commissie met de andere NAVO-landen ook de internationale rechtsregels. In geen geval is een zelfstandig optreden van de NAVO zonder toestemming van de Veiligheidsraad toelaatbaar. Bovendien is het NAVO-optreden vanuit volkenrechtelijk oogpunt ook zinloos. Zij was in eerste instantie in ieder geval bedoeld om Milosevic instemming met de akkoorden van Rambouillet af te dwingen, maar geen enkele staat is volkenrechtelijk gebonden aan afspraken die met geweld zijn opgelegd. Zelfs als Milosevic zou zijn gewicht voor bombardementen, dan had hij vanuit juridisch oogpunt zich geenszins tot iets verplicht.

Al dit soort argumenten moet echter wijken voor de ogenschijnlijk vanzelfsprekende rechtvaardigheid van een humanitaire interventie. Met een verwijzing naar München 1938 en het onvermogen van de geallieerden om de vervolging en vernietiging van de Europese joden te voorkomen, krijgt nu de verdrijving en vernietiging van de Kosovaarse Albanen door de Servische troepen alle nadruk. De bestrijding en bestraffing van deze misdaad vormt de uiteindelijke en vrijwel onomstotelijke rechtvaardiging voor het optreden van de NAVO. Het feit dat de bombardementen niet effectief zijn, doet niets aan die rechtvaardiging af: als interventie op deze gronden gerechtvaardigd is, dan is alleen de ineffectiviteit, maar niet de interventie als zodanig moreel verwerpelijk.

Zoals Thomas Mertens in zijn bedrage laat zien, is het interveniëren in de soevereiniteit van andere staten slechts volkenrechtelijk legitiem op basis van zeer stringente bepalingen in het Handvest van de Verenigde Naties, waaraan in dit geval niet voldaan lijkt te zijn. Maar zelfs een morele rechtvaardiging voorbij legalistische argumenten is volgens Mertens niet voldoende om deze 'humanitaire interventie' te legitimeren. Mertens' bespreking van de pogingen tot een morele rechtvaardiging van interventie door twee van de meest vooraanstaande rechtsfilosofen van dit moment, Rawls en Habermas, geeft aan dat de grenzen van de rechtvaardigheid hier al gauw zijn bereikt. Beiden beroepen zich uiteindelijk op het beginsel 'nood breekt wet', dat geen moreel, maar pragmatisch standpunt is, dat zich in geen enkele regel laat vatten. Het gaat hier om een contextgebonden, empirisch oordeel, dat zonder algemeen aanvaarde instituties en procedures van internationale rechtvaardigheid al te gemakkelijk kan ontaarden in interstatelijke willekeur.

Een morele rechtvaardiging van humanitaire interventie staat derhalve al gauw onder de verdenking een ideologisch excuus te zijn voor lagere motieven. Zoals Pieter Pekelharing aan de hand van Carl Schmitt betoogt, is het onvermogen de eigen partijdigheid te onderkennen, tekenend voor liberale staten. Zij voeren oorlogen om aan de oorlog een einde te maken, maar zijn daardoor wreder dan hun niet-liberale tegenpartij, die zij onveranderlijk als de buiten de humaniteit vallende barbaren afschildert, waartegen elk middel geoorloofd is. Deze wreedheid wordt versterkt door het *high tech* karakter, van het streven naar een schone oorlog, waar gevechtshandelingen op grote fysieke afstand plaatsvinden en het liefst geen enkele smet of kwetsuur aan onze kant veroorzaken. Daarmee wordt niet alleen een gevaarlijke illusie van zuiverheid gecreëerd, alsof er geen werkelijke slachtoffers vallen, maar ook

geabstraheerd van een *messy* wereld, waar weliswaar duidelijk is wat pertinent verwerpelijk is, maar het goede zich zelden in onbevleete staat openbaart.

Een stap verder nog gaat Slavoj Žižek, die in zijn bijdrage betoogt dat goed en kwaad nauw verweven zijn, doordat het regime van Milosevic niets minder is dan het product van de nieuwe wereldorde. Nog meer dan in de huidige humanitaire consensus, komt die nieuwe orde tot uitdrukking in het vrijwel onopgemerkte akkoord over buitenlandse investeringen, dat aan grote bedrijven evenveel macht geeft als soevereine staten. Volgens Žižek kunnen dictators hun wreedheden blijven bedrijven zolang dat ten goede komt aan de nieuwe kapitalistische orde. Milosevic is daarom niet onze vijand, maar het monster dat wij zelf hebben gecreëerd. De keuze is dan ook niet tussen de humanitaire, maar feitelijk kapitalistische orde of 'lokale fascistie', maar tegen beide tegelijk, en voor een tot op heden ongedachte derde weg.

Vergelijkbare geluiden zijn te horen in Frankrijk, waar als vanouds de intellectuelen zich roeren. Tanny Dobbelaar en Yolande Jansen bespreken deze discussie, en wegen de opbrengst van het intellectuele debat, dat in Nederland zo node gemist zou worden. De uitkomst is niet onverdeeld positief. Meer dan over de oorlog in Kosovo, zegt het Franse debat iets over de breuklijnen en obsessies van het Franse politiek-culturele klimaat. Het feit dat veel intellectuelen zich over de oorlog uitspreken, betekent dan ook niet dat zij de confrontatie werkelijk aangaan. Zoals ook Solange Leibovici, onze columnist voor de komende periode, constateert, is het engagement van de intellectuelen maar al te vaak een manier om te verhullen dat het leven geen zoektocht naar de waarheid is, maar een dwaling zonder uiteindelijke zin.

Dat is wellicht een al te serene uitkomst van een poging om in dit nummer wellicht geen uitiem, maar toch voorlopig begrip te ontwikkelen voor het feit dat Nederland in oorlog is. Als er één ding duidelijk is geworden, dan is het dat de evidente en niet te miskennen wreedheid van het Servische regime niet leidt tot zekerheid over onze eigen morele en praktische, humanitaire en militaire opstelling. Het geweld van de een rechtvaardigt het geweld van de ander niet, zeker niet als de effecten daarvan zo ongelijk verdeeld zijn. Zoals uit de bijdrage van Dragan Klaić eens te meer duidelijk wordt, vernietigt de NAVO mede in naam van de Nederlandse staat het leven van mensen, hun toekomst en zelfs hun verleden. Daar kan men in Nederland wakker van liggen, maar onze ervaring blijft daarmee radicaal anders, vrediger, minder dwingend. En misschien is dat nog wel het meest verontrustend: dat men er ook voor kan kiezen aan al deze zaken geen enkele gedachte te wijden, en dat dat voor het leven hier in Nederland niets uit zal maken. Alles gaat hier zijn normale gang; van het westelijk front geen nieuws.

Naast het themagedeelte over de oorlog, biedt dit nummer een review over Jacques Derrida en publicaties over zijn werk, een review van enkele recente boeken over de 'maakbare samenleving' en een vijftal recensies.